

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2022.17.257291>

В. І. Борисов,
докт. юрид. наук, проф., професор
кафедри кримінального права № 1
Національного юридичного
університету імені Ярослава
Мудрого

**КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ:
ОБ'ЄКТ, ПРЕДМЕТ ТА ВИДИ. ХАРАКТЕРИСТИКА НЕЗАКОННИХ
КОРИСЛИВИХ ДІЯНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗАВОЛОДІННЯМ І (АБО)
ОБЕРНЕННЯМ ЧУЖОГО МАЙНА¹**

1. Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти власності, їх поширеність.
2. Родовий об'єкт, предмет та види кримінальних правопорушень проти власності.
3. Характеристика незаконних корисливих діянь, пов'язаних із заволодінням і (або) оберненням чужого майна. Ознаки майна.

1. Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти власності, їх поширеність

Кожному суспільному устрою відповідають певні відносини власності, в розвитку і збереженні яких зацікавлене суспільство.

Відповідно до ст. 41 Конституції України кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю... (абз. 1). Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності (абз. 4). У статтях 316, 317 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) також зазначено, що право власності є правом власника на володіння, користування та розпорядження своїм майном. Суб'єктами такого права, як зазначено в статтях 324–327 ЦК України, є: народ України, фізичні та юридичні особи, держава, територіальні громади.

Для реалізації суб'єктами права власності в суспільстві встановлені відносини власності, що забезпечуються (регулюються та охороняються)

¹ Лекція з навчальної дисципліни «Кримінальне право України. Особлива частина» для студентів III курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти.

законодавством, у тому числі кримінальним, зокрема нормами, що містяться в статтях розділу VI «Кримінальні правопорушення проти власності» Особливої частини Кримінального кодексу України 2001 р. (далі – КК).

Небезпечність кримінальних правопорушень проти власності, важливість її охорони кримінально-правовими засобами визначається тим, що власність є найважливішою соціальною цінністю: нормальне функціонування відносин власності забезпечує стабільність усієї економічної системи, підвищення рівня добробуту народу².

Поширеність

Показники вчинення кримінальних правопорушень проти власності (розд. IV Особл. ч. КК 2001 р.) за період з 2015 р. по теперішній час.

Рік	Обліковано кримінальних правопорушень (% від загальної кількості)	Повідомлено особам про підозру	Засуджено осіб (% від загальної кількості)
2015	362213 (64,0%)	100017	50 830 (53,6%)
2016	405549 (68,4%)	90075	42 263 (55,4%)
2017	336910 (64,3%)	66645	41 686 (54,2%)
2018	303850 (62,4%)	106413	40 620 (55,1%)
2019	257608 (58,0%)	90441	38 607 (54,9%)
2020	190258 (52,7%)	82321	34760 (51,4 %)
2021	158729 (49,4%)	81985	30250 (47,2%)

2. Родовий об'єкт, предмет та види кримінальних правопорушень проти власності

Родовим об'єктом кримінальних правопорушень, відповідальність за які передбачена нормами розділу VI Особливої частини КК, є суспільні

² Кримінальне право України: Особлива частина: підручник/ В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 6-ге вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020. 768 с. (розділ VII «Кримінальні правопорушення проти власності», автори: М. І. Панов, Ю. П. Дзюба. 186–225 с.). С. 186 (далі – Зазначен. підручник, Харків: Право, 2020).

відносин власності, охорона яких забезпечується законодавством про кримінальну відповідальність³.

Предметом цих кримінальних правопорушень є *чуже майно*. Автори проєкту нового КК іменують такий предмет цих правопорушень через термін «чужа річ» (п. 2 ст. 7.1.1)⁴. Також за чинним КК предметом правопорушень може бути «право на майно» та «дії майнового характеру». Що стосується останніх різновидів предмету, то в Проєкті КК перший з них визначено як «право на чужу рухому чи нерухому річ» (ст. 7.1.5), з чим можна погодитися, а от щодо другого різновиду, то в Проєкті КК він не виділений як можливий предмет привласнення (див. ст. 7.1.5).

Чуже майно може бути приватним, державним, комунальним⁵.

Види. Всі кримінальні правопорушення, що передбачені розділом VI КК, можна розбити на дві групи.

1) Корисливі кримінальні правопорушення проти власності, що зі свого боку поділяються на:

а) *незаконні корисливі діяння проти власності, пов'язані із заволодінням і (або) оберненням чужого майна на користь винного або інших осіб* (ст. ст. 185–187, 189–191 КК);

б) *незаконні корисливі діяння проти власності, не пов'язані із заволодінням і (або) оберненням чужого майна на користь винного або інших осіб* (ст. ст. 188¹, 192, 193 КК);

³ Автори Науково-практичного коментаря до КК України 2001 р. пишуть: «Родовим об'єктом злочинів, передбачених розділом VI Особливої частини КК, є врегульовані законом суспільні відносини власності, передусім відносини з приводу володіння, користування і розпорядження майном» (Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. К.: Каннон, 2001. С. 442. М. І. Панов та Ю. П. Дзюба визначають об'єкт цих злочинів так: Родовим об'єктом кримінальних правопорушень проти власності є суспільні відносини власності, що охороняються кримінальним законом, як *частина економічних відносин*, що становлять основу економічної системи держави. Юридичним вираженням відносин власності є право власності, яке відповідно до ст.ст. 316, 317 ЦК України є правом:власника на володіння, користування та розпорядження своїм майном за своєю волею незалежно від волі ін. осіб (далі – Зазначен. підручник, Харків: Право, 2020. С. 186).

⁴ Текст проєкту нового Кримінального кодексу України. Станом на 18.02.2022 р. Робоча група: Баулін Ю. В.(голова), Хавронюк М. І. (заст. голови), Бурдін В. М., Горох О. П., Гуторова Н. О., Навроцький В. О., Пономаренко Ю. А., Стрельцов Є. Л. *Новий кримінальний кодекс*: вебсайт. URL:<https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code> (далі – Проєкт КК).

⁵ Зазначен. підручник, Харків: Право, 2020. С. 186.

2) Некорисливі кримінальні правопорушення проти власності (ст. ст. 194, 194¹, 195–197, 197¹, 198 КК).

Норми статей чинного КК, що передбачають відповідальність за вчинення зазначених кримінальних правопорушень, є достатньо удосконаленою сталою нормативно-правовою системою, в основу якої покладені *характер діяння, способи їх вчинення, мотиви та мета*. Не випадково за час дії чинного КК, норми розділу VI Особливої частини практично не були піддані редакційним змінам, за невеликим винятком. Саме сталість цих норм, зміст яких витримав перевірку часом, є одним із вирішальних чинників їх ефективного правозастосування.

I. Корисливі кримінальні правопорушення проти власності

А) До *незаконних корисливих діянь проти власності, пов'язаних із заволодінням і (або) оберненням чужого майна на користь винного або інших осіб* належать кримінальні правопорушення, передбачені: ст. 185 КК «Крадіжка», ст. 186 КК «Грабіж», ст. 187 КК «Розбій», ст. 189 КК «Вимагання» ст. 190 КК «Шахрайство», ст. 191 КК «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем». Автори Проекту КК відмовилися від такої диференціації, обмежившись виділенням лише двох способів: «викрадення» (ст. 7.1.1) та «привласнення» (ст. 7.1.2). Викрадення сформульовано в Проекті КК так: вилучення чужої речі без дійсного та вільного волевиявлення її власника чи законного володільця, що спричинило йому пряму майнову шкоду (ст. 7.1.1). Водночас, що являє собою «привласнення» – не зазначили.

Характерними рисами кримінальних правопорушень цієї групи є наявність *корисливого мотиву та мети* – обернення чужого майна на свою користь або на користь іншої особи.

Б) *Незаконні корисливі діяння проти власності, які не пов'язані з незаконним заволодінням і (або) оберненням чужого майна на користь винного або інших осіб*. До цієї групи належать кримінальні правопорушення,

передбачені ст. 188¹ КК «Викрадення води, електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання», ст. 192 КК «Заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою», ст. 193 КК «Незаконне привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося у неї». Ці кримінальні правопорушення за мотивом їх вчинення подібні кримінальним правопорушенням першої групи.

II. Некорисливі кримінальні правопорушення проти власності

Вони включають діяння, що передбачені: ст. 194 КК «Умисне знищення або пошкодження майна», ст. 194¹ КК «Умисне пошкодження об'єктів електроенергетики», ст. 195 КК «Погроза знищення майна», ст. 196 КК «Необережне знищення або пошкодження майна», ст. 197 КК «Порушення обов'язків щодо охорони майна», ст. 197¹ КК «Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво», ст. 198 КК «Придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного кримінально протиправним шляхом». Кримінальні правопорушення вказаної групи, як правило, вчиняються за відсутністю корисливих мотивів і мети заволодіння чужим майном на свою чи іншої особи користь.

3. Характеристика незаконних корисливих діянь, пов'язаних із заволодінням і (або) оберненням чужого майна. Ознаки майна

Мова йде про кримінальні правопорушення, що передбачені статтями 185–187, 189–191 КК.

1. **Безпосередніми об'єктами** цієї групи кримінальних правопорушень є та або інша форма відносин власності, на яку спрямоване конкретне посягання. Це – державна власність, власність територіальних громад (комунальна) або приватна власність.

Державна власність – це загальнодержавна (республіканська) власність.

Власність територіальних громад (комунальна власність) – це власність адміністративно-територіальних одиниць.

Приватна власність. Це, по-перше, власність, що виникає на підставі: добровільного об'єднання майна громадян і юридичних осіб для створення кооперативів, акціонерних товариств, інших господарських товариств і об'єднань; передачі державних підприємств в оренду; викупу колективами трудящих державного майна; перетворення державних підприємств в акціонерні й інші товариства; безоплатної передачі майна державного підприємства у власність трудового колективу; державних субсидій; пожертвувань організацій і громадян, інших цивільно-правових угод. Далі – *власність окремих громадян*, використання якої спрямовано на отримання суспільно-корисного результату або задоволення індивідуальних потреб (особи, сім'ї, окремих неформальних груп).

2. Предмет

На предмет цих кримінальних правопорушень зазначено в законі. Це – *чуже майно*, що повинно мати певні ознаки. Окрім того, для шахрайства предметом кримінального правопорушення може бути також «право на майно», а для вимагання ще й «дії майнового характеру».

Ознаки майна:

- 1) фізична;
- 2) економічна;
- 3) соціальна;
- 4) юридична⁶.

Фізична ознака. Майном може бути річ (або сукупність речей) матеріального світу, що має фізичні властивості. Автори Проекту КК також

⁶ На думку М. І. Панова та Ю. П. Дзюби таких ознак три: юридична, економічна, фізична. 1) юридична – право на майно належить певному власнику або особі, якій воно на законній підставі ввірено, знаходиться у її віддані чи під її охороною, для винного майно є чужим; 2) економічна – майно має становити матеріальну цінність, мати певну вартість. Іноді цю ознаку, зауважують автори, називають соціальною, оскільки вона означає, що у майно вкладена праця людини. Цінність, вартість майна саме і вимірюється цією працею; 3) фізична – це предмети, речі, які можна вилучити, привласнити, спожити, пошкодити, знищити тощо (Зазначен. підручник, Харків: Право, 2020. С. 186–187).

вказують, що «рiч» повинна являти «матерiальний свiт», але не стали пiдкреслювати, що вона (рiч) повинна мати також «фiзичнi властивостi». Доречним буде звернутися з приводу цiєї ознаки до судження вiдомого у минулому науковця I. Я. Фойницького, який зазначав, що майно повинно бути матерiальним, тiлесним предметом зовнiшнього свiту, займати яке-небудь мiсце у просторi та бути доступним нашiм зовнiшнiм почуттям⁷.

Предметом цих кримiнальних правопорушень не можуть бути iдеї, переконання. Не можуть розглядатися як кримiнальнi правопорушення з ознаками заволодiння чужим майном випадки незаконного використання рiзноманiтного роду послуг, благ, у т. ч. i матерiальних (наприклад, обманне користування на пiльгових умовах медичною допомогою, незаконне улаштування на таких умовах у пансiонат або iнтернат). Такi випадки слiдчi й суди iнодi квалiфiкують як шахрайство, що неправильно. Приклад: У. був визнаний винним у привласненi державного майна шляхом шахрайства. Роз'їжджаючи по мiстах країни, У. обманним шляхом домагався помiщення його в лiкарню для лiкування голови й хребта, зазначаючи водночас вигадане мiсце роботи i проживання. Загалом У. помiщався в рiзноманiтнi лiкарнi з тим самим дiагнозом 45 разiв, пробувши на «лiкуванні» 888 днiв. На його утримання були витраченi значнi державнi кошти. Суд цiлком обґрунтовано не визнав наявностi в його дiяннях складу шахрайства. Тут не здiйснювалося заволодiння яким-небудь предметом, лише мало мiсце незаконне одержання матерiальних благ.

Економiчна ознака. Майно, як предмет кримiнальних правопорушень, що розглядаються, повинно мати певну економiчну цiннiсть, вартiсну оцiнку. Автори Проекту КК цю ознаку визначили так: рiч повинна мати «мiнову або споживчу вартiсть» (ст. 7.1.1). Досить наочно визначив цю ознаку

⁷ Фойницкий И. Я. Курс уголовного права. Часть Особенная. Посягательства личные и имущественные. Изд. 4-е. С.-Петербург. 1901. С. 162.

І. Я. Фойницький, зазначивши, що тільки ті речі, які мають ціну, можуть бути викраденні⁸.

Якщо особа заволодіває явно малоцінним майном – немає кримінального правопорушення. Наприклад, привласнення відходів підприємства (деревної стружки, тирси ,що підготовлені для спрямування на смітєзвалище).

Труднощі виникають, коли предметом заволодіння є рідкісні предмети, що мають історичну, літературну цінність (наприклад, листи письменників, фотографії історичних осіб, автографи, інші подібні предмети, що, приміром, розміщені на стендах музею). Так, наприклад, не виникнуло сумнівів при кваліфікації діяння як крадіжка, коли злочинець вкрав із краєзнавчого музею унікальні *золоті прикраси – сарматські фалери*, виготовлені дві тисячі років тому. Викрадач переплавив їх у золоті злитки. Згідно з прийнятою судом оцінкою експертів, з урахуванням історичної і художньої цінності, вартість фалерів на день викрадання перевищувала 5 млн. \$ США. Викрадач зазнав суворого покарання. Проте в цілому ряді випадків вилучення деяких предметів із музеїв залишається поза кримінальної відповідальності, саме в силу відсутності їх економічної оцінки. Наприклад, громадянин Т. вилучив з історичного музею військові експонати (гільзи, планшети, негідну зброю тощо). Суд виправдав Т. на тій підставі, що дані експонати не мали матеріальної вартості, а тому викрадання їх не утворює складу кримінального правопорушення.

Соціальна ознака. Предметом діянь, може бути тільки таке майно, у створення якого вкладена праця людини, або яке, принаймні, вже видобуте з природного стану. Ця ознака знайшла відображення в Проекті КК вказівкою, що річ має бути сформована «в результаті людської праці». Тому не можуть бути предметом розкрадання природні багатства в їхньому природному стані (земля, її надра, ліс на корені, дичина в лісі, риба у воді). Щодо землі – є різні

⁸ Фойницький І. Я. Зазначена праця. С.163.

погляди, так як дехто з науковців вважає її предметом викрадення, виходячи з того, що вона є різновидом товару.

Порушення правил охорони або порядку користування природними багатствами тягне відповідальність залежно від конкретних, зазначених у законі обставин, зокрема, як кримінальні правопорушення проти довкілля, які кваліфікуються, наприклад, за ст. ст. 246, 248, 249 КК.

Проте незаконне заволодіння у свою користь плодів землі, вирощених працею людини, або ж уже видобутих із природного середовища з витратою праці людини, являє собою корисливе діяння, пов'язане із заволодінням і (або) оберненням чужого майна (наприклад, саджанців у розпліднику; лісопродукції на лісодільниці; риби, що вирощується в спеціально улаштованих або пристосованих водоймах; диких тварин і птиці, що знаходяться в розплідниках; вирощених дерев у містах, населених пунктах, пришляхових смугах тощо).

Юридична ознака. Предметом цих кримінальних правопорушень може бути майно, право власності на яке належить або державі, або місцевому органу самоврядування, або колективному чи індивідуальному приватному власнику. Водночас, таке майно повинно знаходитися у фондах власника або у віданні осіб, уповноважених на те власником. Цю ознаку автори Проекту КК визначають так: чужа річ має «власника чи законного володільця» та щодо якої «суб'єкт не уповноважений здійснювати право володіння і розпорядження». Не є предметами кримінальних правопорушень проти власності об'єкти інтелектуальної та промислової власності (ст. ст. 176, 177 КК)⁹.

Не може розглядатися як предмет цих посягань на власність майно (особливої для суспільства цінності), що являє собою знахідку або скарб, а також майно, що не залишилося у віданні власника внаслідок яких-небудь випадкових обставин, не викликаних діями винного. Тому немає незаконного

⁹ Панов М. І., Дзюба Ю. П. Знач. підручник, Харків: Право, 2020. С. 187.

заволодіння, а є ознака ст. 193 КК, якщо буде мати місце привласнення майна, що має, наприклад, наукову цінність та виявилось у володінні винного в результаті помилки особи, якій таке майно було ввірено.

Не є предметами кримінальних правопорушень проти власності вогнепальна зброя, бойові припаси, вибухові речовини, радіоактивні матеріали (ст. ст. 262, 263, 263-1, 265 КК); наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги та прекурсори (ст. 312 КК та ін.); військове майно (ст. ст. 410, 411 КК та ін.), які внаслідок своїх особливих властивостей віднесені до предметів кримінальних правопорушень проти громадської безпеки, здоров'я населення, встановленого порядку несення військової служби та ін¹⁰.

Отже, предметом незаконних корисливих діянь, пов'язаних із заволодінням і (або) оберненням чужого майна, є річ (або сукупність речей) матеріального світу, що належить на правах власності його власнику, має економічну цінність, знаходиться у віданні власника або його законного представника, і яке сформоване працею людини.

3. Об'єктивна сторона незаконних діянь, пов'язаних з заволодінням і (або) оберненням чужого майна

Поняття. З об'єктивної сторони ці кримінальні правопорушення характеризуються як незаконне, безоплатне заволодіння і (або) обернення особою чужого майна.

Ознаки об'єктивної сторони: діяння, наслідки, причинний зв'язок.

Діяння. Це завжди активна дія. Бездіяльність можлива лише при співучасті, наприклад, з боку осіб, яким майно було ввірено або під охороною яких знаходилося, і які явно потурають виконавцям незаконного заволодіння чужого майна.

Дії, якими безпосередньо виконується суспільно небезпечне посягання, прямо називаються законодавцем у статтях КК і можуть носити форму

¹⁰ Зазначен. підручник, Харків: Право, 2020. С. 187.

викрадання, вимагання шахрайства, привласнення, розтрата, заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем.

Ці дії істотно відрізняються між собою як способом їхнього здійснення, так і суспільною небезпечністю. Тому законодавець, орієнтуючись на форми заволодіння чужого майна, виділяє як самостійні кримінальні правопорушення такі:

- крадіжка (ст. 185 КК);
- грабіж (ст. 186 КК);
- розбій (ст. 187 КК);
- вимагання (ст. 189 КК);
- шахрайство (ст. 190 КК);
- привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК).

Загальним поняттям для всіх цих різноманітних форм посягань є поняття «заволодіння» і (або) «обернення» майна.

Заволодіння означає незаконне, безоплатне вилучення майна з фондів власника чи законного володільця й появу у суб'єкта можливості розпорядитися чужим майном як своїм власним. Дехто з науковців замість терміну «заволодіння» застосовує термін «обертання». Таку позицію займають зокрема автори підручника, що підготовлений кафедрою кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Щодо самого терміну «обертання» також є розбіжності. Так, у постанові Пленуму Верховного Суду України (далі – ПВСУ) від 06 листопада 2009 р. № 10 застосовується термін «обернення» при характеристиці окремих посягань на чужу власність. З чим варто погодитися.

У кафедральному підручнику 2015 р. зазначається: «Обертання як обов'язкова ознака об'єктивної сторони злочинів цієї групи передбачає активну поведінку (дію) – вилучення чужого майна з володіння, розпорядження, користування власника або особи, якій воно ввірене на

законній підставі, на користь винного або інших осіб і збагачення його або інших осіб за рахунок цього майна»¹¹. Однак, для характеристики більшості посягань властивим є термін «заволодіння», а, наприклад, для кримінальних правопорушень, передбачених ст. 191 КК – «обернення». У певних випадках може бути використано обидва терміни. Варто зазначити, що Проект КК термін «обернення» не використовує.

Проте слід мати на увазі, що саме поняття «заволодіння» чи «обернення» ще не характеризує вичерпно зазначені посягання. Ці дії забороняються кримінальним законом тому, що заволодіння є *незаконним*, а також воно повинно бути *безоплатним*.

Ознака незаконності є наявною, якщо в суб'єкта немає ні дійсного, ні уявного права на майно. Навпаки, коли таке право є, коли є законні підстави або припущення про законні підстави на одержання майна (не формальні, а по суті), а особою порушується встановлений законом порядок здійснення цього дійсного або уявного права, тоді корисливе посягання, пов'язане із заволодінням чужого майна, відсутнє. У зв'язку з цим дуже показовою є справа К. Вона була визнана винною в шахрайстві, тому що серед документів, на підставі яких їй була призначена пенсія, була фіктивна довідка про роботу прибиральницею протягом 3-х років. При перевірці виявилось, що К. на підставі закону про державні пенсії мала право на пенсію по інвалідності. Крім стажу, що підтверджується записами в трудовій книжці, необхідно було врахувати і включити у виробничий стаж період її роботи домашньою робітницею в сільській місцевості. На підтвердження цієї обставини вона не змогла своєчасно надати відповідні документи, тому що не було можливості з'їздити в село. Отже, представляючи фіктивну довідку, К. мала на меті одержати пенсію, на яку вона мала право, але не могла вчасно надати належні документи. Подібні дії не містять ознак шахрайства, при

¹¹ Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.: За заг. ред. проф. В. Я. Тація, В. І. Борисова. В. І. Тютюгіна. 5-те вид. перероб. і допов. Харків: Право, 2015. С. 164.

якому винний усвідомлює, що він, шляхом обману або зловживання заволодіває майном, на одержання якого не має права, а бажає діяти, переслідуючи ціль незаконного збагачення.

Найважливішою умовою заволодіння майна є його *безоплатність*. Це означає, що особа, вилучаючи чи привласнюючи майно на свою користь, не відшкодовує працю, витрачену на створення цінностей, не передає власнику еквівалент вартості цього майна, у результаті чого зменшуються фонди останнього. Водночас, коли йдеться про передачу еквівалента вартості майна, мається на увазі або праця людини на користь, наприклад, певного приватного підприємства, наслідком чого є оплата винагороди за цю працю, або передача грошей, а можливо й інших предметів, на одержання яких у рахунок майна, що вибуває на законних підставах із фондів власника, останній розраховував. Наприклад, при продажу товару власник розраховує одержати плату від громадян за цей товар. Самовільна передача власнику майна, на яке він не розраховував, яке йому не потрібно (він у такому майні не має потреби), не може свідчити про відшкодування, у тому числі часткове.

Оскільки безоплатність припускає, що винний, вилучаючи на свою користь або на користь третіх осіб майно, не має наміру повернути його, то не можуть розглядатися як корисне незаконне заволодіння (обернення) майна випадки так званого «самовільного тимчасового запозичання» майна з фондів власника. Це, наприклад, може бути у випадках незаконної видачі товарів у кредит, тимчасового користування майном або грошима держави або колективного власника.

Наслідки незаконного заволодіння чужого майна на свою користь. Для кожного посягання наслідки являють собою нанесення майнового збитку власнику у вигляді зменшення його матеріальних фондів, що мають вартісну оцінку. Одночасно незаконно збагачується особа, яка розкрала майно, або інша, на користь якої діяв суб'єкт посягання.

З цього варто зробити висновок, що зазначені дії завжди завдають майнову шкоду власнику.

Треба підкреслити, що теорія права й законодавство розрізняють два види майнової шкоди:

- 1) реальна або дійсна шкода;
- 2) упущена вигода.

Шкода, за якої кількісно зменшилося майно власника, є реальним збитком для нього. Цей вид збитку має значення для кваліфікації незаконного заволодіння чужого майна, визначення їх виду залежно від розміру, кількості викраденого, привласненого або іншим чином вилученого майна. За Проектом КК цей вид шкоди зазначено як «пряма майнова шкода».

Упущена ж вигода являє собою той грошовий розмір, на який могло й повинно було збільшитися майно потерпілого, якби не було вчинене правопорушення. Цей вид збитку не враховується при кваліфікації посягань на власність, визначенні їх видів. Водночас він може бути врахований при призначенні покарання як обставина, що обтяжує кримінальне покарання (п. 5 ст. 67 КК – «тяжкі наслідки, завдані злочином»).

Критерії визначення розміру реального (прямого) збитку, заподіяного незаконним заволодінням чужого майна на свою користь.

Найбільш сутнісним критерієм при визначенні розміру зазначеного діяння є *вартісний критерій*, що визначається на підставі ціни товару (оптової, роздрібною, ринковою тощо) на момент його заволодіння, встановленої власником.

На цей критерій ПВСУ в постанові від 06 листопада 2009 р. № 10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності» у п. 25 зазначив: «Розмір майна, яким заволоділа винна особа в результаті вчинення відповідного злочину, визначається лише вартістю цього майна, яка виражається у грошовій оцінці. Вартість викраденого майна визначається за роздрібними (закупівельними) цінами, що існували на момент вчинення

злочину, а розмір відшкодування завданих злочином збитків – за відповідними цінами на час вирішення справи в суді. За відсутності зазначених цін на майно його вартість може бути визначено шляхом проведення відповідної експертизи» (абз. 1).

Базуючись на вартісному критерії, незаконні корисливі діяння, пов'язані із заволодінням і (або) оберненням чужого майна підрозділяються на 5 видів:

1) *Дрібне* корисливе незаконне заволодіння і (або) обернення чужого майна, за що законодавець передбачає адміністративну відповідальність за ст. 51 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Відповідно до ч. 3 цієї статті в редакції Закону України №1449-VI від 04 червня 2009 р. викрадення чужого майна вважається дрібним, якщо вартість такого майна на момент вчинення правопорушення не перевищує 0,2 неоподаткованого мінімуму доходів громадян. У гривневому вимірі цей показник дорівнював у 2015 р. – 121 грн. 80 коп. У 2016 р. – 137 грн. 80 коп. У 2017 р. – 160 грн. У 2018 р. – 176 грн. 20 коп. У 2019 р. – 192 грн. 10 коп. У 2020 р. – 210 грн. 20 коп. У 2021 р. – 227 грн. У 2022 р. – 248 грн. 10 коп¹².

Форма викрадення: крадіжка, шахрайство, привласнення чи розтрата. Для інших форм заволодіння і (або) обернення відповідальність може бути лише кримінально-каранною.

2) *«Просте»* корисливе незаконне заволодіння і (або) обернення чужого майна – це зазначені дії, якщо вартість викраденого складає або до 100, або до 250 неоподаткованих мінімумів доходів громадян, що залежить від того, чи буде шкода визнана правозастосувачем *значною*.

3) Корисливе незаконне заволодіння і (або) обернення чужого майна у *значних розмірах*. Згідно з п. 2 примітки до ст. 185, у ст. ст. 185, 186, 189 та 190 КК значна шкода визначається із врахуванням матеріального становища

¹² Формула розрахунку у 2022 році: 2481 грн. (розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, затверджений держбюджетом на 1 січня 2022 р.): (поділяємо) на 2 = 1240,5 (це податкова соціальна пільга) x (множимо) на 0,2 (розмір для розрахунку дрібного викрадення) = отримуємо 248,1 грн.

потерпілого та якщо йому спричиненні збитки на суму від ста до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

4) Корисливе незаконне заволодіння і (або) оборнення чужого майна у *великих розмірах* визначене в п. 3 примітки до ст. 185 КК. У статтях 185–191 цього Кодексу у великих розмірах визнається кримінальне правопорушення, що вчинене однією особою чи групою осіб на суму, яка в двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян на момент вчинення кримінального правопорушення.

5) Корисливе незаконне заволодіння і (або) оборнення чужого майна у *особливо великих розмірах*. Воно визначено у п. 4 примітки до ст. 185 КК. У статтях 185–187 та 189–191 цього Кодексу в особливо великих розмірах визнається кримінальне правопорушення, що вчинене однією особою чи групою осіб на суму, яка в шістсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян на момент вчинення кримінального правопорушення.

Момент закінчення. Вирішення цього питання багато в чому залежить від форми вчинення діяння. Так, *крадіжку* і *грабіж* потрібно вважати закінченими, якщо майно вилучене й винний має реальну можливість розпоряджатися чи користуватися ним (п. 4, абз. 1 постанови ПВСУ від 06 листопада 2009 р.).

В абз. 2 цього пункту постанови ПВСУ зазначає: «якщо особа, котра протиправно заволоділа майном, такої реальної можливості не мала, її дії слід розглядати залежно від обставин справи як закінчений чи незакінчений замах на вчинення відповідного злочину...». Так, у вирокі одного з судів було зазначено, що дії особи, яка вилучила товари із цеху і сховала їх на території підприємства, що охороняється, з метою наступного оборнення, кваліфікуються як незакінчене кримінальне правопорушення.

При *розбої*, на відміну від інших посягань, кримінальне правопорушення буде закінченим в момент початку нападу (усічений склад).

Повернення вилученого майна або відшкодування його вартості не виключає визнання кримінального правопорушення закінченим, а може служити лише підставою для пом'якшення покарання.

4. Суб'єктивна сторона незаконних корисливих діянь, пов'язаних із заволодінням і (або)оберненням чужого майна.

Суб'єктивна сторона цих кримінальних правопорушень складається з трьох обов'язкових ознак: прямого умислу, корисливого мотиву, мети заволодіння чужим майном на свою користь або на користь інших осіб.

Прямий умисел припускає усвідомлення суб'єктом кримінального правопорушення того, що майно, яке їм вилучається на свою користь, є чужим майном. Водночас винний усвідомлює, що він здійснює заволодіння і(або) обернення чужого майна й бажає здійснити таку дію.

Мотив – корисливий. В основі здійснення розглядуваних кримінальних правопорушень лежить бажання незаконно збагатитися за рахунок майна іншого власника. Кримінальне правопорушення не перестає бути корисливим і в тому випадку, коли викрадач обертає майно, вилучене на користь інших осіб, оскільки мотивом дій так само є зацікавленість незаконно збагатити цих осіб. Якщо особа не усвідомлює, що вона діє на користь інших осіб, які збагачуються за рахунок чужого майна, то суб'єктивна сторона цього кримінального правопорушення відсутня.

При здійсненні розкрадань декількома особами корисливий мотив повинен бути завжди у виконавця (хоча б одного) кримінального правопорушення. Окремі його співучасники можуть діяти й за іншими мотивами (із удавано зрозумілого товаришування, підлесливості перед своїм безпосереднім начальником і т. п.).

У випадку відсутності корисливого мотиву відсутній склад розглядуваних кримінальних правопорушень. Тому вилучення чужого майна на користь винного, що було результатом здійснення всупереч установленому законом порядку дійсного або уявного права на таке майно,

не може розглядатися як незаконне заволодіння чужого майна на користь винного. Наприклад, самовільне утримання ввіреного майна в рахунок боргу, належного з організації, або в рахунок зарплати, належної в майбутньому, а також відпустка товарів в кредит та ін. може утворити, при наявності всіх необхідних для того ознак, склад кримінального правопорушення: зловживання службовим становищем (ст. 364 КК), службове підроблення (ст. 366 КК), підроблення документів (ст. 358 КК) або самоправство (ст. 356 КК).

Мета – винна особа ставить за мету заволодіти і (або) обернути чуже майно на свою користь або користь інших осіб. Відсутність такої мети виключає розглядуване кримінальне правопорушення.

Такі дії можуть розглядатися як самоправство або як зловживання службовим становищем за наявності всіх ознак складів цих кримінальних правопорушень.

5. **Суб'єкт** незаконних корисливих діянь, пов'язаних із заволодінням і (або) обертанням чужого майна на користь винного або інших осіб.

Згідно з ч. 2 ст. 22 КК за *крадіжку* (ст. 185 КК), *грабіж* (ст. 186 КК), *розбій* (ст. 187 КК), *вимагання* (ст. 189 КК) відповідальність настає з 14 років. За інші кримінальні правопорушення цієї групи посягань на власність відповідальність настає з 16 років. Кримінальні правопорушення, що передбачені ст. 191 КК, потребують *спеціальних суб'єктів*. За ч. 1 ст. 191 КК – це особи, яким майно було ввірене чи перебувало в її віданні; за ч. 2 ст. 191 КК – службові особи, незалежно від форми вчинення діяння.

Список джерел

І. Література

1. Антонюк Н. О. Кримінально-правова охорона власності: навч. посіб. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2012. 514 с.
2. Демидова Л. М. Проблеми кримінально-правової відповідальності за заподіяння майнової шкоди в Україні (майнова шкода як злочинний наслідок): теорія, закон, практика. Харків: Право, 2013. 752 с.

3. Дорохіна Ю. А. Злочини проти власності. Теоретико-правове дослідження: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. 744 с.

4. Олійник П. В. Предмет злочинів проти власності: поняття, види, кримінально-правове значення. Харків: Право, 2011. 208 с.

5. Соловійова А. М. Кримінально-правова характеристика злочинів проти власності: порівняльно-правове дослідження: монографія. Вінниця, 2018. 459 с.

6. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 6-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020. 768 с. (розділ VII «Кримінальні правопорушення проти власності», автори: М. І. Панов, Ю. П. Дзюба. С. 186–225).

II. Судова практика

1. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності». ВВСУ. 2009. № 12. С. 9–16.